
**ՈՒՐԱՐՏՈՒԻ ՄԵՆՈՒԱ ԱՐՔԱՅԻ ԿԱՌՈՒՑԱԾ
ՀՌՉԱԿԱԻՈՐ ՋՐԱՆՑՔԸ**

(Մենուայի Ջրանցքը՝ Մենուապիլի եւ ռոռզմացանցերու
կառուցման հոսքը հիւսիսէն հարաւ)
ՊԵՏՐՈՍ Մ. ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ

Բանալի բառեր – Ուրարտու, Մենուա, Ասորեստան, Վան, Մենուապիլի, Միջին Արևելք, Մինհարիբ, Շամիրամ, Արգիշտի Բ, Հայկական լեռնաշխարհ, Միջագետք, ջրանցք, գետ, ռոռզման ցանց, շինարար, արձանագրություն:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ուրարտուի՝ Վանի թագաւորութեան Իշպուհինի (825-810 Ք.Ա.) գահակալը եղաւ բացառիկ ղեկավար դէմք մը. ան տակաւին ողջ էր, երբ իր երիտասարդ զաւակին՝ Մենուային գահ բարձրացուց եւ ինքը մնաց որպէս խնամակալ թագաւոր, ինչ որ շատ հազուագիւտ պատմական արարք էր այդ հին պատմաշրջանին:

Իշպուհինիի մահէն ետք իր որդին Մենուա շարունակեց թագաւորել առանձին մօտ քառորդ դար (810-786 Ք.Ա.) դառնալով Ուրարտուի հզօրացման կերտիչը: Մենուայի անունը բուն հայկական է. ծագած՝ բնիկ հայերէն **մե(ն)** կամ **մի(ն)** բառէն, որ կը նշանակէ մէկը կամ միակը:¹

Մենուայի ժամանակ Վանի թագաւորութիւնը (Ուրարտու) դարձաւ Առաջաւոր Ասիայի ամենահզօր պետութիւնը: Ուրարտուի հզօրացման շրջանը տեւեց մօտաւորապէս 70 տարի, եւ ընդգրկեց նաեւ Մենուայի յաջորդներու՝ Արգիշտի Ա-ի, Սարդուր Բ-ի եւ Ռուսա Ա-ի գահակալութեան տարիները: Ուրարտուի հզօրացումը հետեւանքն էր երկրի ներքին պայմաններու բարելաման, ինչպէս նաեւ կեանքի զարգացման ու ներքին ճակատի կայունութեան:

¹ **Ռաֆայէլ Իշխանեան**, Պատկերագրող Պատմութիւն Հայոց, Ա. Գիրք, Երեւան-Արեւիկ, 1989, էջ 21:

Մենուա մեծ նուաճումներ կատարեց ռազմական յաջող արշավանքներով բոլոր ուղղութիւններով: Մենուայի ջանքերով Ուրարտուն վերածուեցաւ կայսրութեան, որուն ազդեցութիւնը հասաւ մինչեւ Կիլիկիոյ Միջերկրականի ափերը, ինչպէս նաեւ Տրապիզոնի Սեւ ծովի ափերը: Հայոց պատմութեան մէջ, վեց դար ետք՝ Տիգրան Բ. (95-55 Ք.Ա.) նոյնպէս ստեղծեց կայսրութիւն մը, որ իր ծաւալով աւելի ընդարձակ էր Մենուայի ստեղծած կայսրութենէն, բայց աւելի կարճ կեանք ունեցաւ, հազիւ 22 տարի: Այսպէս, երբ Մենուա մահացաւ 780 Ք.Ա. Ուրարտուն որպէս կայսրութիւն իր ընդարձակութեամբ եւ բնակչութեամբ հաւասար էր իր մրցակից հզօր Ասորեստանին:

Մենուայի ջանքերով զարգացաւ նաեւ մշակոյթը իր բոլոր բնագաւառներով: Ան կառուցեց նոր քաղաքներ, ամրոցներ, բերդեր, պալատներ եւ տաճարներ: Ուրարտուի մէջ երկրագործութիւնը զարգացնելու համար մեծ անհրաժեշտութիւն ունէին արհեստական ռոռզման ցանցերը, որովհետեւ անհնարին էր բաւարարուիլ տեղումներու ապահոված ջուրով: Մենուա եղաւ Ուրարտուի թագաւորներէն առաջինը, որ ծրագրեց եւ կառուցեց ռոռզման ցանցեր, որ նպաստեց երկրագործութեան, եւ ի մասնաւորի խաղողագործութեան զարգացմանը Ուրարտուի մէջ: Մենուան այն գահակալներէն էր, որուն իրաւացիօրէն կարելի է տալ “Շինարար” կոչումը:

Ճարտարապետութեան տեսակետէ արժէքաւոր են Մենուայի գործերը, մեզ հետաքրքրողն է այս ուսումնասիրութեան առումով՝ Մենուայի շինարարական գործունէութեան գլխաւոր մեծագործութիւնը, իր անունով կոչուող Մենուայիի նշանաւոր ջրանցքը:

ԶՐԱՆՑՔԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ ԵՒ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մենուայի կառուցած ջրանցքը սկիզբ կ'առնէր Հայոց Ձորի (Հայոց տան)՝ Խոշաբ գետէն 5 կմ. հարաւ գտնուող լեռան ստորոտէն բխող աղբիւրներէն, ու կ'երկարէր մօտաւորապէս 72 կմ.: Ջրանցքը ունէր 4 ու կէս մետր լայնութիւն եւ մէկ ու կէս մետր խորութիւն. եւ կը հասնէր Ուրարտուի մայրաքաղաք Տոսպ (Վան): Ջրանցքը որոշ տեղեր

կ'անցնէր լեռնալանջերով, փորուած ժայռերու մէջով, ցածրադիր մասերու մէջ ան կ'անցնէր հսկայական քարերէ յատկապէս կառուցուած՝ եւ 15-20 մետր բարձրութիւն ունեցող լայն ու անշաղախ պատերու վրայով². Ինչ որ շատ հետաքրքրական երկրաչափական եւ ճարտարապետական աշխատանքներ էին:

Ջրանցքը քաղաքին ջուր կը բերէր եւ կը ոռոգէր իր շրջակայքի դաշտերը, **«Ջրանցքն ունի բարդ հիդրոտեխնիկական կառուցուածք: Այն անցկացուած է լեռների լանջերին փորուած եւ տեղ-տեղ քարէ պատնէշներով ամրացուած հունով, ինչպէս նաեւ ձորերի վրայ կառուցուած յատուկ կամուրջներով»:**³ Այս կամուրջները ճարտարապետական մեծ նշանակութիւն ունէին:

Եղիա Քասունի խօսելով Մենուայի ջրանցքի մասին կ'անդրադառնայ, թէ ինչպէս ան դարձած էր հիմնաքարը Վան քաղաքի արեւելեան մասի հոչակաւոր Այգեստան կոչուող արուարձանին, **«Հայոց Չորի Անգղ (այժմ Խոշաբ) գետակէն հարաւ առատաջուր ակերու միացեալ ջուրերը կամուրջի մը միջոցաւ գետակին վրայէն անցուց եւ բերաւ հասցուց մինչեւ Տուսբայի հարաւակողմը եւ հոն յառաջ բերաւ մղոններով տարածուող պարտիզախառն աւան մը, Վանայ Այգեստանքին նախատիպը»:**⁴ Ուղադրութեան արժանի է, որ Մենուայիլին կանցնէր Խոշաբ գետակի վրայէն, որ կը թափէր Վանայ լիճի մէջ:

Մենուա այս ջրանցքի կառուցման մասին արձանագրութիւններ ձգած է տարբեր տեղեր ջրանցքին կից, որոնք փորագրուած են ժայռերու վրայ, եւ բոլորն ալ կը յիշեն Մենուայի կողմէ այս ջրանցքի կառուցման մասին: Այդ բազմաթիւ արձանագրութիւններէն բարեբախտաբար միայն 14 հատը մինչեւ օրս⁵ չէն վնասուած.

² Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն, Երեւան 1975, էջ 40:

³ Հայ Ժողովրդի Քրեւստումատիա, Հատոր 1, Երեւան 1981 էջ 50:

⁴ Եղիա Քասունի, Նախահայկական Հայաստան, Պէրոյթ, 1950, էջ 313:

⁵ Անցեալ դարի կէտերուն:

անոնցմէ մէկուն մէջ Մենուա ըսած է, «Խալդիսի⁶ շնորհատու գաւակներուն, Մենուա Իսպուրիներէն այս ջրմուղը քաշեց. Մենուապիլի է անունը: Խալդիսի մեծագոր որդիներուն, Մենուասէ, որ է հզօր արքայ, մեծ արքայ, Բիայնայի թագաւոր, որ կը բնակի Տուսբա քաղաքին մէջ: Մենուաս կ'ըսէ. ով որ այս արձանագրութիւնը կը քանդէ, ով որ կը վնասէ, ով որ տեղափոխէ, ով որ ուրիշին վերագրէ ըսելով, ես այս ջրմուղը քաշեցի, մէկը եւ միւսը թող Խալդիս, Տէիսպաս եւ Արդինիս աստուածներ, զինք իր տեղը, իր սերունդը, իր քաղաքը աշխարհի երեսէն կորսնցնեն»:⁷ Մենուայի այս անէծքները ուղղուած էին Ուրարտուի բոլոր թշնամիներուն, եւ ի մասնաւորի ամենամօտիկ ախոյեան՝ հզօր Ասորեստանին:

ՄԵՆՈՒԱՊԻԼԻՆ ԵՒ ՇԱՄԻՐԱՍ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Մենուապիլիի կառուցման մասին Մենուայի թողած արձանագրութիւններու մէջ իր յիշած անէծքները, եւ իր մտահոգութիւնը ու գուշակումը շատ արդարացի էին: Մենուա քաջատեղեակ էր, իր գործի բացառիկութեան եւ մեծագործութեան. գործ մը, որ իր տոկունութեամբ պիտի գոյատեւէր տասնեակ դարեր: Ան գիտէր, որ իր կառուցած ջրանցքը կանգուն պիտի մնար Ուրարտուէն յետոյ. ու պիտի ծառայէր Հայաստանի բնակչութեան. շատ հաւանական էր, որ ապագայի տեղական կամ օտար տիրակալները պիտի փորձէն այդ մեծագործութիւնը իրենց վերագրել. այդ պատճառով ան այդ 72 կմ. երկարութիւն ունեցող ջրանցքի մօտ ձգեց բազմաթիւ՝ տասնեակներով արձանագրութիւններ, որպէսի գոնէ

⁶ Խալդիսը կամ Խալըը Ուրարտուի մեծագոյն աստուածն էր. այդ պատճառով Ուրարտուն կոչուած է նաեւ Խալդեան թագաւորութիւն, քանզի հին ժամանակ սովորութիւն կար ժողովուրդները կամ պետութիւնները կոչել իրենց պաշտած հիմնական աստուծոյ անունով. ինչպէս ասորեստանցիներու պարագային Աշուր աստուածը:

⁷ **Նիլա Քասունի**, Նախահայկական Հայաստան, էջ 31 եւ Հայ Ժողովրդի Քրեատումատիւս, Հատոր 1, Երեւան, 1981, էջ 50:

անոնցմէ մէկ քանին մնան անվնաս դարերու ընթացքին՝ ժամանակի անողորմութեան հարուածներու տակ...⁸

Մենուապիլին կառուցուելէ դարեր յետոյ հայ ժողովուրդական ասանդութեան մէջ այդ հրաշակերտ մեծագործութիւնը վերագրուեցաւ Ասորեստանի Շամիրամ թագուհիին. Մենուապիլին կոչուեցաւ “Շամիրամագետ” կամ “Շամիրամի Ջրանցք”: Ով էր այս Շամիրամ կոչեցեալ թագուհին, որուն վերագրուեցաւ այդ կարեւոր գործը՝ Մենուապիլին, ի հեճուկս Մենուայի թողած տասնեակներով արձանագրութիւններուն, որուն անդրադարձանք:

Ասորեստանի Շամշիադադ Ե. թագաւորը մահացաւ 811 Ք.Ա. երբ նոր վերադարձած էր Բաբելոնէն. իր յանկարծակի մահը՝ տակաւին երիտասարդ հասակին կասկածներ յառաջացուց: Պատմաբանները համոզուած են, որ Շամշիադադ թագաւորը թունաւորուեցաւ իր փառասէր կնոջ՝ Շամիրամի կողմէ: Յամենայնդէպս, Շամշիադադին յաջորդեց իր անչափահաս որդին՝ Ադադներարի Գ. , բայց որովհետեւ ան ի վիճակի չէր պետութիւնը կառավարելու, հետեւաբար իր խորթ մայրը՝ բաբելոնցի Շամիրամը ստանձնեց իշխանութիւնը, որպէս խնամակալ մինչեւ 806 Ք.Ա.:

Շամիրամը, որպէս թագաւորի կին (Շամշիադադ Ե.ի կինը) ժամանակակից եղած է Ուրարտուի Իշպուինի (825-810 Ք.Ա.) գահակալին: Ապա, որպէս Ասորեստանի թագուհի (811-806 Ք.Ա.) ժամանակակից եղած է Իշպուինիի զուակին եւ յաջորդին Մենուային: Ու վերջապէս, ապրած է որպէս թագաւորի մայր (Ադադ Նիրարի Գ.ի մայրը) անոր գահակալութեան շրջանին (806-781 Ք.Ա.): Վերջին յիշատակութիւնը Շամիրամի մասին եղած է 782ին: Եզրակացնելով, Շամիրամը, որպէս թագուհի ժամանակակից եղած է Մենուային միայն հինգ տարի (810-806 Ք.Ա.):

Պատմութեան մէջ աւելի ուշ Շամիրամը շատ մեծարուեցաւ յոյն պատմիչ Հերոտոդի կողմէ (5-րդ դար Ք.Ա.): Ասորեստանի

⁸ Պետրոս Թովմասեան, Հայկական Լեռնաշխարհը եւ Միջագետքը, Ջանգակ, Երեւան 2006, էջ 68:

թագուհիին վերագրուեցան շարք մը գործեր, յիշենք այստեղ կարեւորագոյները. Բաբելոնի կախեալ պարտեզներու կառուցումը, Եգիպտոսի եւ հեռաւոր Հնդկաստանի նուաճումները, եւ այլ գործեր, որոնք զինք բարձրացուցին ու դարձուցին հին Միջագետքի փառքի խորհրդանիշներէն մին: Բնականաբար նրան վերագրուեցաւ նաեւ կարեւոր գործեր հարեւան Հայկական լեռնաշխարհի մէջ, որոնցմէ էր Մենուայի կառուցած Մենուապիլի ջրանցքը:

Իսկ թէ ինչ էին պատճառները այս սխալ անուանակոչութեան, յիշենք հետեւեալ բացատրութիւնները:

1. Մեզ հասած Մենուայի արձանագրութիւններու մէջ, ան յիշած է, թէ այդ ջրանցքի կառուցման իրեն օգնած էր իր մայրը, Տարիրիասը Tariria. պատմաբան Սէյսի կարծիքով այս տիկնոջ անունը փոխուած է Շամիրամի, **«Յայտնի է նոյնիսկ, որ Մենուան մենակ չէ այդ մեծագործութիւնը կատարել, այլ նրա հետ է եղել եւ նրա մայր Տարիրիասը: Սէյս կարծում է, որ այս տիկնոջ անունն է ժողովրդական ասանդութեան մէջ դարձել Շամիրամ թագուհի»:**⁹
2. Ըստ մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացիի Շամիրամն է փորած այդ ջրանցքը: Ան պատմելով, թէ երբ Արա Գեղեցիկը կը նահատակուի ճակատամարտի մէջ, Շամիրամը կը հրամայէ, **«Շամիրամը հրամայում է անմիջապէս Ասորեստանից եւ իր իշխանութեան միւս տեղերից փափաքած տեղը բերել չորս բիր եւ երկու հազար սեւագործ բանուորներ, վեց հազար իր ընտիր փայտագործ, քարագործ, պղնձագործ եւ երկաթագործ արհեստաւորներից, որոնք ըստ ամենայնի կատարեալ լինեն իրենց գործի մէջ: Եւ գործը հրամանի համապատասխան կատարում է. անմիջապէս բերուեցին բազմաթիւ սեւագործ բանուորներ եւ բազմաարհեստ հմուտ վարպետներ: Եւ հրամայում է՝ նախ գետի ամբարտակը**

շինել ապառաժ խոշոր քարերով, կրի եւ աւազի շաղախով, շատ լայն ու բարձր, որ մինչեւ այժմ, ինչպէս ասում են, հաստատ մնում է»:¹⁰ Յստակ չէ մեզի, թէ ինչ աղբիւրներէ հաւաքած է Մ. Խորենացին այս մանրամասն տեղեկութիւնները...:

3. Ինչ որ ստոյգ է, Շամիրամը ժամանակակից էր Մենուային, ու հաւանական է, երբ Ուրարտուն եւ Ասորեստանը խաղաղ յարաբերութիւններու մէջ էին, ասորեստանցի վարպետներ մասնակցած են այդ ջրանցքի կառուցմանը. թերեւս այս հիման վրայ ժողովուրդը աւանդած է, թէ Ասորեստանի Շամիրամն է կառուցած այդ ջրանցքը: Սակայն պէտք է արձանագրել, թէ այս երրորդ բացատրութիւնը շատ տկար հաւանականութիւն ունի, որովհետեւ ջրաբաշխային կառուցումներու բնագաւառի մէջ Ուրարտուն շատ աւելի յառաջադէմ էր, ինչպէս որ պիտի անդրադառնանք:

ՄԵՆՈՒԱՊԻԼԻ ՈՐՊԷՍ ԳԵՏ

Մենուայիլին կը ներկայանար Միջին Արեւելքի հնագոյն խոշոր ջրանցքներէն մէկը, այդ պատճառով ան կոչուած է գետ: Մովսէս Խորենացին ալ գայն գետ կը կոչէ:¹¹ Այս առնչութեամբ մէջբերենք հետեւեալը, «Իր վիթխարիութեամբ եւ ջրառատութեամբ Մենուայի ջրանցքը իւրայատուկ տեղ է գրաւում ոչ միայն Ուրարտուի, այլև Հին Արեւելքի ոռոգման սիստեմում: Մովսէս Խորենացին այն պարզապէս «գետ» է անուանում, ճիշտ այնպէս, ինչպէս Ուրմիա լճից հիւսիս անցկացուած Ուլխուի ուրարտական ջրանցքը

⁹ Լեօ, Երկերի ժողովածու, Ա. հատոր, էջ 215:

¹⁰ Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Գիրք Առաջին ԺԶ, Երևան 1968:

¹¹ Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Գիրք Առաջին ԺԶ:

ասորեստանեան թագաւոր Սարգոն Բ-ը ուղղակի համեմատում է Եփրատի հետ»:¹²

Ըստ Նիկողայոս Ադոնցի Ասորեստանցի Սարգոն Բ-ի Եփրատի հետ համեմատած ջրանցքը նոյն ինքն Մենուայի կառուցած Մենուապիլին է, եւ ոչ թէ Ուլուխի ջրանցքը, «Գալով «ջրերի ցայտումին» եւ ջրանցքին, որը Եփրատի նման հոսում էր եւ «անհամար վտակներ» ուներ, ուրիշ բանի մասին չէ խօսքը, եթէ ոչ Մենուայի pili-ի եւ արտակարգ առատ այն ակունքի մասին, որը նրան սնունդ էր տալիս:

Մենուայի հրաշալի գործը եւ իր տեսակի մէջ միակ այդ ակունքը, որը մէկ վայրկեանում 1500-1300 լիտր ջուր է մատակարարում՝ նայած տարուայ եղանակին, անշուշտ, ասորեստանցիների վրայ տպաւորութիւն է գործել: Հայկական լեռնաշխարհի եւ ոչ մի վայր առաւել կամ պակաս չափով չէր համընկներ մեր վաւերագրի նկարագրութեան հետ: Մենուայի pili-ն՝ Շամիրամի ջրանցքը, բոլոր յայտնի ջրանցքների համեմատութեամբ որպէս մի Եփրատ է ներկայանում: Ուրիշ ձեւ ասած՝ Մենուայի ջրանցքների միջեւ այնպիսին է, ինչպիսին Եփրատը՝ գետերի միջեւ»:¹³

Իրաքցի արաբ մեծ պատմաբաններէն Տահա Պակըր Մենուայի ջրանցքը եւս կոչած է գետ, «Կուտակուեցան զարմանալի գործերը Հերոտոդէն յետոյ եւ Շամիրամի հոչակը տարածուեցաւ հեռաւոր երկիրներ, նոյնիսկ գետերէն մէկը Հայաստանի մէջ Վանի մօտ՝ կոչուեցաւ Շամիրամի գետ»:¹⁴

¹² Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն, հատոր 1, Երեւան, 1971, էջ 360:

¹³ Նիկողայոս Ադոնց, Հայաստանի Պատմութիւն, Ակունքները X-VI Դարերուն մ. թ. ա., Հայաստան հրատարակչ., Երեւան, 1972, էջ 237:

¹⁴ Տահա Պակըր, Մուտք Հին Քաղաքակրթութիւններու Պատմութեան –Արաբերէն (Մուկատամա ֆի թարիխ ալ-Հատարաթ ալ-Կատիմա), Բաղդադ, 1976, էջ 641, 641 ص طه باقر مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة

**ՄԻՆՀԱՐԻԲԻ ՋՐԱՆՑՔԸ ԵՒ ՄԵՆՈՒԱՅԻ
ՄԵՆՈՒԱՊԻԼԻ ՋՐԱՆՑՔԸ**

Մենուային եւ Ուրարտուի միւս արքաներուն հետեւեցան հարեւան գերպետութեան՝ Ուրարտուի պատմական ոսոխի հզօր Ասորեստանի արքաները, անոնք սովորելով իրենց հիւսիսային հարեւաններէն կառուցեցին ռոռզման ցանցեր: Հռչակաւոր է Սինհարիբի կամ Սենեքերիմի (705-681 Ք.Ա.) կառուցած խոշոր ջրանցքը, որ սակայն իր խոշորութեամբ շատ կը զիջեր Մենուայի կառուցած ջրանցքին:¹⁵

Սինհարիբ գահ բարձրանալէն յետոյ անմիջապէս սկսաւ իր շինարարական լայնածաւալ գործունէութիւնը, ի մասնաւորի Նինուէ քաղաքի մէջ: Սարգոն Բ. երբ արաշաւեց Ուրարտուի վրայ 714 Ք.Ա. տեսաւ հոն կառուցուած ջրանցքները եւ ջուր փոխադրող փապուղիները, որոնք ջուրը կը փոխադրէին ստորերկրեայ աղբիւրներէն դէպի ստորնաբլուրները: Սարգոն Բ.ի զաւակը եւ յաջորդը Սինհարիբ (705-681 Ք.Ա.), որ գահակալած է Մենուայէն (810-786 Ք.Ա.) մօտ մէկ դար ետք, իրագործեց կարեւոր ջրաբաշխական կառուցումներ. կառուցեց ջրանցք մը, որ ջուր կը մատակարարեր Թէրիթու գետէն դէպի Նինուէ քաղաքը, միայն 19 կմ. երկայնութեամբ. յիշեցնենք Մենուայի իւր 72 կմ. երկարութիւն ունէր...:

Սինհարիբ երբ գահ բարձրացաւ Ասորեստանի մայրաքաղաքն էր Քալխու քաղաքը, որ կը գտնուէր Նինուէի հարաւին՝ Տիգրիսի ափին, ներկայ Մուսուլ քաղաքէն մօտ 30 կմ. դէպի հարաւ-արեւելք, որ յետագային կոչուեցաւ Նամրուտ. ան Ասորեստանի մայրաքաղաքն էր սկսած Աշուր Նասրպալ Բ.էն (884-859 Ք. Ա.) մինչեւ Սարգոն Բ. (722-705 Ք.Ա.): Սինհարիբ իր գահակալութեան ժամանակ Նինուէն

¹⁵ Երբ աշակերտ էի Բաղդադի համալսարանի երկրաչափական բաժնի մէջ (1971-1976), ռոռզման դասընթացքի նիւթերէն մէկն էր Սինհարիբի կառուցած ջրանցքը. սակայն այդ տարիներուն յիշատակութիւն չկար, թէ Ասորեստանեան ջրանցքներու կառուցումը մեծ չափով ընդօրինակուած էր հիւսիսային Ուրարտուի՝ Վանի թագաւորութեան կառուցման ոճէն:

հոչակուեցաւ մայրաքաղաք ու մնաց Ասորեստանի մայրաքաղաք մինչեւ թագաւորութեան վերջնական անկումը 612 Ք.Ա.:

Մինհարիբ, որպէս շինարար գահակալ հոչակաւոր եղաւ Մենուայի նման, կառուցելով արհեստական ոռոգման ցանցեր՝ գործածելով Ուրարտուի մէջ գործածուած գիտական ոճը, ինչպէս եւ Ուրարտուէն Ասորեստան հրաւիրուած փորձառու շինարարական վարպետներուն, կամ ինչպէս յիշուած է հետեւեալ մէջբերման մէջ՝ Ասորեստանի մէջ բռնահաստատուած Ուրարտուի վարպետներուն, «Բժախնդիր ուշադրութեան արժանի եւ Մինհարիբի ջրաբաշխային երկրաչափական գործերը, որ նկատելիօրէն մեծապէս ընդարձակեցին հերկելի հողերը Նինուէ քաղաքի շուրջ, ինչպէս նաեւ ջուրի մատակարարումը բազմաթիւ պարտէզներու եւ մրգաստաններու, որոնք Մինհարիբի յատուկ բերկրանքն էին: Մաս մը այս լաւ կառուցուած փապուղիներէն, թումբերէն եւ ջրամուղներէն գործածական են մինչեւ օրս: Հաւանական է, որ ան օգտուեցաւ Ուրարտուի արհեստագէտներու փորձառութենէն, որոնց իր հայրը (Մարգոն Բ.) վերահաստատեց արեւմտեան Անատոլեայէն, իր յաղթանակէն ետք Ուրարտուի բանակի վրայ 714ին: Ուրարտացիները հոչակաւոր էին իրենց ջրաբաշխային զետեղումներու հմտութեամբ»:¹⁶

Շատ հաւանական է, որ Մինհարիբ Ուրարտուէն մասնագէտ վարպետներ բերել տուաւ, որովհետեւ Ասորեստանի եւ Ուրարտուի քաղաքական յարաբերութիւնները այդ հանգրուանին բարեկամական էին. լուսաբանենք: Ուրարտուի Արգիշտի Բ. արքան փորձեց բարեկամութեան ձեռք երկարել Ասորեստանի նոր գահակալ Մինհարիբին, երբ ան գահ բարձրացաւ իր հօր Մարգոն Բ.ի եղերական մահէն ետք 705 Ք.Ա.: Արգիշտի Բ. բարեկամութիւն հաստատելու նպատակով նուերներով բեռնուած դեսպանութիւն մը ուղարկեց Մինհարիբին. վերջինս բարեկամութիւն ցոյց տուաւ Ուրարտուի խաղաղասէր դեսպանութեան, ու երկու մշտնջենական ոտնիները

¹⁶ Gwendolyn Leick, Mesopotamia, Penguin Books, 2001, p. 227.

կնքեցին խաղաղութեան դաշինք մը, որու մանրամասնութիւններու մասին դժբախտաբար գրաւոր տեղեկութիւններ հասած չեն մեզի:

Արգիշտի Բ.ի եւ Մինհարիբի այս խաղաղասեր քաղաքականութեան դիրքորոշման ետեւ կանգնած էր անոնց մօտ յառաջացած մտահոգութիւնը նոր ժողովուրդներու հզօրացումէն, մարերը, սկիւթները եւ պարսիկները. մարերը շուտով պիտի հզօրանային եւ դաշնակցելով Բաբելոնի հետ, Ասորեստանին մահացու հարուածը պիտի հասցնէին: Միւս կողմէն Մինհարիբ տագնապներ չունեցաւ Ուրարտուի հետ իր հիւսիսային սահմանի երկարութեամբ ի հետեւանք իր հօր՝ Սարգոն Բ.ի ռազմական գործունէութեան, ինչպէս եւ Ուրարտուի զբաղուածութեան Կիւմիւրներու արշաւանքներուն դիմադրելով:¹⁷

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Մենուայիլի, որմէ բաւական մասեր մինչեւ օրս գոյութիւն ունին եւ կը գործեն ռոռգելու ու խմելու ջուր մատակարարելով Վան քաղաքին ու անոր շրջակայքի գիւղերուն, կը ներկայանայ մեր օրերուն, իր կառուցումէն 27 դարեր ետք, Հին Հայաստանի մշակոյթի կենդանի կոթողներէն մէկը, ինչպէս նաեւ հին Միջին Արեւելքի քաղաքակրթութեան հրաշագործերէն մէկը:

Ուրարտուի մշակութային զարգացումը ջրաբաշխական բնագաւառի մէջ, զգալիօրէն ազդեց հիւսիսային Միջագետքի՝ Ասորեստանի մշակութային նոյն բնագաւառի զարգացման վրայ: Ոռոգմացանցերու կառուցումներու հոսքը եղած է հիւսիսէն հարաւ՝ Ուրարտուէն Ասորեստան, այսինքն Հայկական լեռնաշխարհէն Միջագետք...:

¹⁷ **Հարի Սազգ**, Բաբելոնի Հզօրութիւնը-Արաբերէն (Ադամաթ Բաբբը), Պաղդադ, 1979, էջ 153, 153 هاري ساگز عظمة بابل ص

ՄԵՆՈՒԲԱՅԻ ԶՐԱՆՑՔՆ ԱՅՍՕՐ

Педрос М. Товмасян, Знаменитый канал построенный королем Урарту Менуа, (Менуапили и ирригационные системы сroitельного потока с севера на юг) - Менуа стал первым из царей Урарту, который спроектировал и построил ирригационные сети в Урарту для развития виноградника. Канал Менуапили был длиной около 72 км. шириной 4,5 метра и глубиной 1,5 метра и достиг столицы Урарту, Тосп (Ван).

Город Ван и окрестные деревни - одно из древнейших сооружений средневековой цивилизации. Менуапили является одним из старейших крупных каналов на Ближнем Востоке, поэтому многие историки называли его рекой.

Ассирийский царь Сеннахирим хорошо известен как урартский царь, который строил некоторые из этих хорошо построенных туннелей. Сеннахериб использовал опыт технику урартских строителей, так как они были хорошо известны своим умением конструировать

гидравлические установки. Самый большой канал, который он построил, имел длину всего 19 км, а канал Менуа длиной 72 км.

Поток оросительных каналов идет с севера на юг, от Урарту до Ассирии, то есть от Армянского нагорья до Месопотамии.

Менуа был одним из царей, которого называли «Шинарар».

Менуа умер в 780 –ом г. до рождения Христа. Урарту, как империя своим населением и территорией была равна территории и населению сопернической великой Ассирии.

Bedros M. Tomassian, Urartu's king Menua's constructed renowned canal, Menuapili and Irrigation Systems Construction Flow From North to South - The Urartian king Menua organized a formidable force and elevated the military might to a level comparable to that of the neighbouring Assyria.

From the point of view of architecture, Menua's works are worthy of interest, as we are interested in this study, the principal magnitude of Menua's construction activity, the famous Menuapili canal, called by his name.

Menua became the first of Urartu's kings who designed and constructed irrigation networks that contributed to farming and, in part, to the development of the vineyard in Urartu.

Menuapili canal was about 72 km length. The canal was 4.5 meters wide and 1.5 meters deep, and reached the capital of Urartu, Tosp (Van).

The canal passes in some places along the slopes, dug with rocks, and in the lower parts of the canal it was built especially from huge stones and over a wide and unbreakable wall with a height of 15-20 meters.

Menuapili of which there are still many parts existing and are working to supply irrigation and drinking water to City of Van and the surrounding villages, is one of the surviving monuments of ancient Armenian culture and one of the oldest medieval civilization famous constructions. Menuapili is one of the oldest major canals in the Middle East, for that reason it was called by many historians a river.

The Assyrian king Sennacherib is well known like Urartian king Menua in constructing hydraulic engineering works some of these well-constructed tunnels are still in use today. Sennacherib used the expertise of Urartian technicians since they were well known for their skill in constructing hydraulic installations. The biggest canal he build was only 19 km in length comparing with Menua's canal which was 72 km in length.

Urartu's cultural development in the water sector has had a considerable impact on the development of northern Mesopotamia and the same cultural field of Assyria. The flow of irrigation canals is from north to south, from Urartu to Assyria, ie from the Armenian Highland to Mesopotamia.

Menua was one of the candidates to whom the title "Shinarar" ie. builder can be given legally, and when Menua died in 780 Urartu was empire and equaled to his strong opponent Assyria.